

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο Παλαμας

ΔΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΝ
ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΟΡΓΑΝΟΝ ΤΗΣ
ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

ΕΤΟΣ 95

ΤΕΥΧΟΣ 845

ΜΑΡΤΙΟΣ - ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2012

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Ο Γαλιλαῖος στή φυλακή: Μύθοι γιά τήν ἐπιστήμη καί τή θρησκεία, ἐκδόσεις Λογεῖον, Τρίκαλα 2011 (ἐπιμ. R. L. Numbers, πρόλογο-μετάφραση ἀπό τά ἀγγλικά: Γ.-Ι. Μπαμπασάκης).

«Ἡ ἀλήθεια εἶναι εἶδος πολυτελείας», λέει στόν πρόλογο ὁ μεταφραστής τοῦ βιβλίου, «ἀλλά καί φῶς πού καίει καί πού ἀξίζει νά τό δεξιωθοῦμε» (σ. 9)¹. Πρόκειται γιά ἕνα βιβλίον πού ἀναζητᾷ τήν ἀλήθεια στή σχέση τῆς ἐπιστήμης μέ τή θρησκεία, ἐναντιωμένο στήν ἐπιδημική θεώρηση μιᾶς σχέσης πού πάντοτε ἔχει ἐνδιαφέρον. Ἡ ἀγγλική ἐκδοση εἶχε τόν τίτλο “Galileo Goes to Jail, and Other Myths about Science and Religion”, τῶν ἐκδόσεων Harvard University Press, πού κυκλοφόρησε τό 2009 μέ τήν ἐπιμέλεια τοῦ Ronald L. Numbers. Γράφουν εἴκοσι πέντε μελετητές, οἱ ὁποῖοι διεκδικοῦν τό νά γίνουν ἀπομυθευτές, ἀποκαλύπτοντας τήν ἀλήθεια ἀπέναντι σέ μύθους πού ἐπικράτησε νά ὑποστηρίζονται στή θεματολογία τῶν σχέσεων θρησκείας-ἐπιστήμης.

Θά ξεκινήσω τήν παρουσίαση σημειώνοντας τήν παρατήρηση ὅτι ὁ Ντίξον Γουάιτ τόν 19^ο αἰῶνα μίλησε ἔντονα περί τοῦ ὅτι ἡ βίβλος ὑπῆρξε ὁ μεγαλύτερος φραγμός στόν δρόμο τῆς προόδου (14). Ὁ 19^{ος} αἰῶνας (κυρίως στά τέλη του πού γράφει ὁ Γουάιτ) ἔνιωσε τήν ἀνάγκη νά προταχθεῖ ἡ ἀποκατάσταση τῆς ἐπιστήμης καί νά περιφρονηθεῖ ἡ καταναγκαστικότητα τῆς θρησκείας. Ἐτσι ὁ Ντρέιπερ ἦταν ἀμείλικτος ἐνάντια στόν ρωμαιοκαθολικισμό καί τόν συγκεντρωτικό ὀλοκληρωτισμό του, τόν ὁποῖο ἐξέφραζε χαρακτηριστικά τό περί ἀλαθῆτου δόγμα (14). Εἶναι ὁμως ἀλήθεια ἡ ψέμα ἡ καθυπόταξη τοῦ θρησκευτικοῦ παράγοντα στήν ἐπιθετική διάθεση τῶν ἐπιστημονιστῶν; Τό θέμα τοῦ μύθου ὡς ψευδολογίας πραγματεύεται τό βιβλίον στή σχέση ἐπιστήμης καί θρησκείας, στόν βαθμό πού ἐραστές τῆς πρώτης ἀποδεικνύονται βιαστές τῆς δεύτης.

Ἦταν ἄραγε ἡ ἄνοδος τοῦ χριστιανισμοῦ πού θανάτωσε τήν ἀρχαία ἐπιστήμη; Αὐτό εἶναι τό πρώτο ἀπό μία σειρά ἐρωτημάτων-μελετῶν πού περιέχονται στό βιβλίον. Ἄν πάρει κανεῖς ὡς παράδειγμα

---

1. Παραθέτω στό κείμενο μου τήν ἀρίθμηση τῶν παραπεμπόμενων σελίδων τοῦ παρουσιαζόμενου βιβλίου σέ παρένθεση.

έρχεται τόν θάνατο τῆς Ὑπατίας, τότε, σύμφωνα μέ τίς ισχύουσες φημολογήσεις, θά ἀπαντήσει ἀσκεπτι θετικά στό ἀνωτέρω ἐρώτημα. Ὁ θάνατος τῆς Ὑπατίας, ὅμως, εἶχε σχέση μέ τίς πολιτικές συγκρούσεις καί σχεδόν καμία σχέση μέ τήν ἐπιστήμη, ὅπως ὑπογραμμίζει ὁ συγγραφέας τῆς πρώτης μελέτης (22). Ἴσως σέ κάποιους ἡ πίστη στόν Χριστό ἀπολυτοποιοῦνταν μέσα ἀπό τήν ἐναντίωση στήν ἀνθρώπινη σοφία. Ὅμως, ὅπως λέει ὁ Ronald Numbers, αὐτό πού σχετικοποιοῦνταν στή χριστιανική σκέψη ἦταν ἡ ἀπολυτοποίηση τῆς ἀνθρώπινης σοφίας παρά ἡ ἐπιστημονική ἔρευνα καθεαυτή (23). Ὁ Μ. Βασιλείος ἐπί παραδείγματι, ἐνῶ ἐπιτίθεται στά λάθη τῆς ἐπιστήμης, φανέρωνε μία συμπαγή γνώση τῶν περιεχομένων της (26). Ἄρα ἡ πρόταση τοῦ συγγραφέα νά δοῦμε πέρα ἀπό τή ρητορική τήν ὄντως πρακτική πραγματικότητα εἶναι οὐσιαστικά μία πρόταση, κατά τή γνώμη μου, νά δοῦμε τό θέμα τῆς θρησκείας τω-όντι ἐπιστημονικά καί ὄχι μέ ρητορικές φωνές. Πράγματι, ὁ συγγραφέας ἐνδυναμώνει τό παράδειγμά του μέ τή δυνατή φωνή τοῦ ἱ. Αὐγουστίνου, γιά τόν ὁποῖο ἡ ἀνάδειξη μιᾶς ὄντως φιλοσοφίας πού δέν εἶναι ἐλιτιστική εἶναι τό κύριο ἐνδιαφέρον του (27). Συνεπῶς, τή γνώση γιά τή γνώση εἶναι πού ὀφείλει νά ἀποκηρύσσει κανεῖς, δηλαδή τή ματαιοδοξία, ὄχι τήν ὠφέλιμη γνώση γιά τή ζωή.

Εἶναι χαρακτηριστική μάλιστα ἡ περί ἀληθείας ἄποψη πού ἐκφράζει ὁ συγγραφέας μέσα ἀπό τόν ἅγιο Αὐγουστίνου: «Ὅλη ἡ ἀλήθεια εἶναι ἐντέλει ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ, ἀκόμη κι ἂν βρῖσκεται στά βιβλία παγανιστῶν συγγραφέων· καί θά πρέπει νά τήν κατακτήσουμε καί νά τή χρησιμοποιήσουμε δίχως δισταγμούς» (28). Ὅπως ἐπίσης ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ ἄποψή του ὅτι «Πρέπει νά μοχθήσει πολύ κανεῖς γιά νά ἀνακαλύψει συναφεῖς παραγράφους στά γραπτά τοῦ Τατιανοῦ, τοῦ Βασιλείου, καί ἄλλων, πού νά διασύρουν τήν κλασική φιλοσοφία» (29). Σέ μία νηφάλια ἀναζήτηση ὁ συγγραφέας θεωρεῖ πῶς ἂν ἤθελε κανεῖς νά ἐχθρευθεῖ τήν ἐπιστήμη χρησιμοποιοῦσε τόν Τερτυλιανό, ὅμως ἡ γεμάτη ἔγνοια φωνή τοῦ Αὐγουστίνου «ὑπερίσχυσε ὡς πρός τήν πρακτική τῶν ἐπιστημῶν ἀπό τήν περίοδο τῶν πατέρων στόν Μεσαίωνα καί μετά» (30).

***

Βεβαίως δέν εἶναι δυνατό στό πλαίσιο τοῦ χώρου πού μᾶς δίνεται ἐδῶ νά παρουσιάσουμε ἰδιαίτερος ἀναλυτικά τίς μελέτες τῶν συγγραφέων. Θέλω ὅμως κάποιες μελέτες νά τίς προβάλλω στόν βαθμό πού τά ἐρωτήματά τους μποροῦν ἔστω σκιαγραφημένα νά προκριθοῦν στή συνάντησή μας αὐτή μέ ἕνα συλλογικοῦ τύπου συγγραφικό ἔργο. Ὁ Μ. Shank στή θέση ὅτι ἡ μεσαιωνική χριστιανική ἐκκλησία κατέστειλε τήν ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστήμης ὑποστηρίζει ὅτι πρόκειται γιά μία ἀσχετη μέ τήν ἐπιστημονική ἔρευνα τοποθέτηση. Ἡ διαπίστωσή του ὅτι ἡ μεσαιωνική περίοδος γέννησε τό παν/μιο,

πού αναπτύχθηκε μέ τήν ύποστήριξη τοῦ παπισμοῦ, δέν εἶναι μία ἄστοχη διαπίστωση (33), οὔτε ἄστοχη εἶναι ἡ ἄποψη ὅτι σέ αὐτό τό παν/μιο «ἡ ἑλληνοαραβική ἐπιστήμη βρῆκε γιά πρώτη φορά μία μόνη στέγη...» (33).

Γεγονός εἶναι γιά τόν M. Shank ὅτι οἱ τοπικές καταδίκες ἐπιστημόνων δέν χαρακτηρίζουν κατ' ἀνάγκη ὅλη τήν ἐκκλησία καί ὅλον τόν χριστιανισμό (36). Μάλιστα ὁ ἴδιος στό τέλος τῆς μελέτης του λέει τά ἑξῆς: «Ἐάν ἡ μεσαιωνική ἐκκλησία εἶχε τόν σκοπό νά καταστείλει τήν ἔρευνα τῆς φύσης, θά πρέπει νά ἦταν ὀλωσδιόλου ἀνίσχυρη καθότι ἀπέτυχε ἐντελῶς νά ἐπιτύχει τόν σκοπό της» (38).

***

Τώρα ἂν οἱ χριστιανοί δίδασκαν ὅτι ἡ γῆ εἶναι ἐπίπεδη, πού συζητᾶ ὁ Lesley Cormack, εἶναι σαφῆς ἡ ἄποψή του: «Ὁ Αὐγουστίνος (354-340), ὁ Τερώννμος (πέθανε τό 420), καί ὁ Ἀμβρόσιος (πέθανε τό 420), συμφώνησαν ὅλοι ὅτι ἡ γῆ ἦταν μία σφαῖρα» (41). Ἐξάλλου σημειώνει ὅτι «μέ τήν ἐξαίρεση τοῦ Κοσμᾶ (ἐν. Ἰνδικοπλεύστη), οὐδείς μεσαιωνικός συγγραφέας ἀρνήθηκε ὅτι ἡ γῆ ἦταν σφαιρική -ἡ δέ Καθολική Ἐκκλησία δέν ἔλαβε ποτέ θέση ἐπί τοῦ θέματος» (44), κλείνοντας μέ τήν παρατήρηση ὅτι «Ὦντας υἱός καλός τῆς ἐκκλησίας καί πιστεύοντας ὅτι τό ἔργο του φανέρωνε τό σχέδιο τοῦ Θεοῦ, ὁ Κολόμβος δέν ἀπέδειξε ὅτι ἡ γῆ ἦταν στρογγυλή - ἀπλῶς σκουνοτύφλησε πάνω σέ μία ἡπειρο πού ἔτυχε νά βρεθεῖ στό διάβα του» (45).

***

Πιστεύει κανεῖς ὅτι ὁ μεσαιωνικός ἰσλαμικός πολιτισμός ὑπῆρξε ἀφιλόξενος πρὸς τήν ἐπιστήμη; Ὁ Syed Nomanul Hag ἐπιχειρεῖ νά τοῦ ἀλλάξει γνώμη, ὅταν τονίζει πῶς ἐγινε πολλή μεταφραστική δουλειά, καί ὅπωςδῆποτε ὄχι μὴ δημιουργική, κατά τή διάρκεια τῆς δυναστείας τῶν Ἀββασιδῶν ἀπό τά ἑλληνικά στά ἀραβικά (49). Μέσα ἀπό παραδείγματα σέ αὐτό τό πλαίσιο ὁ ἀνωτέρω ἐρευνητής θεωρεῖ πλάνη ὅτι τό μεσαιωνικό ἰσλάμ δέν προσέφερε τίποτα αὐθεντικό στήν ἐπιστήμη (52) ἢ ὅτι δέν συνδέονται κορυφαῖοι ἐπιστήμονες μέ τήν θρησκευτική τους πίστη (53).

***

Ἀπαγόρευε ἄραγε ἡ μεσαιωνική ἐκκλησία τήν ἀνθρώπινη ἀνατομή; Ἡ Katharine Park τονίζει καταρχάς ὅτι «ὁ πρῶμος χριστιανισμός ξέκοψε ὀριστικά ἀπό τήν ἰδέα ὅτι τά πτώματα εἶναι μολυσμένα, ἀναγορεύοντας τούς τάφους σέ ἱερά μέρη καί τά σώματα τῶν νεκρῶν σέ ἀντικείμενα εὐλάβειας καί δηνητικές πηγές μαγικῆς καί θεραπευτικῆς δύναμης» (57). Καί ὑπογραμμίζει σέ ἄλλο σημεῖο ὅτι «Ὀυσιαστικά, ἡ ἀποφυγή τῆς ἀνατομῆς μοιάζει νά ἀπηχοῦσε μία προληπτική ἐπιφυλακτικότητα ἐκ μέρους τῶν ἀνατόμων μᾶλλον παρά τήν ὅποια πραγματική ἐκκλησιαστική πίεση...» (59).

***

Κανείς βέβαια ἐδῶ δέν θά εἶχε ἀντίρρηση νά μάθει γιά τό ἐρώτημα ἂν ὁ Κοπερνικισμός ὑποβίβασε τοὺς ἀνθρώπους ἀπό τό κέντρο τοῦ κόσμου (63). Αὐτό πού μου κάνει ἐντύπωση εἶναι ἡ ἀρχική διαπίστωση τοῦ Dennis R. Danielson, γιά τήν πίστη σέ μία τέτοια ἄποψη. Λέει ὅτι «ἔχει γίνει κάτι σάν διηλεκτής μούχλα στά συλλογικά διανοητικά μας ντουλάπια καί μία ἀδικαιολόγητη πανούκλα στό ἠθικό τοῦ πλανήτη» καί διαπιστώνει ὅτι «ἐπικαλύπτουσα προϋπόθεση τοῦ στερεότυπου εἶναι ὅτι ὁ γεωκεντρισμός ἰσοῦται μέ ἀνθρωποκεντρισμό» (64). Ὁ ἀνωτέρω ἐρευνητής λοιπόν ἀντιτίθεται στήν ἄλλη προϋπόθεση πού συνοδεύει τήν παραπάνω, ὅτι δηλαδή «ὁ Κοπερνικός ... περιόρισε τό κύρος τῆς γῆς» καί «κατάφερε ἐπίσης ἕνα πλῆγμα στή θρησκεία, ἰδιαίτερα στίς μονοθεϊστικές θρησκείες, οἱ ὁποῖες ὑποτίθεται ὅτι ἀπαιτοῦν νά βρισκεται ἡ ἀνθρωπότητα στό κέντρο τοῦ σύμπαντος κόσμου» (65). «Εἶναι δύσκολο», λέει, «νά μάθουμε τί γέννησε τόν μῦθο τῆς ἐκ μέρους τῆς θρησκείας ἐναντίωσης στόν ὑποτιθέμενο «ἐκθρονισμό» τῆς Γῆς, ἂν ἐξαιρέσουμε τή φανερή ἐπιτυχία τοῦ Κοπερνικού στό νά ἀναγάγει ἐκ νέου τό νεκρό κέντρο τοῦ σύμπαντος κόσμου ὡς βασιλικό θρόνο γιά τόν Ἥλιο» (69). Ἄν ἐρμηνεύσουμε τίς ἀπόψεις τοῦ Dennis R. Danielson, ὁ Κοπερνικός ἴσως ἤθελε τόν ἥλιο στή γῆ καί μᾶλλον συμπορευόταν μέ τή θεολογική ἀνάγκη, νά βρεῖ ἡ γῆ τόν ἥλιο τῆς ἀνασηκώνοντα τό ἀνθρώπινο γένος ἀπό τόν φόβο τῆς φθορᾶς καί τοῦ θανάτου.

***

Ὁ Τζορντάνο Μπρούνο εἶχε ἀμφιβολίες γιά τήν ἄμωμη σύλληψη καί τήν ταύτιση τοῦ Χριστοῦ μέ τόν Θεό καί προφανῶς αὐτή του ἡ στάση ἦταν πού ἔκανε τό νά τόν σύρουν στήν πυρά (17 Φεβ. 1600) (72). Κατά τόν Jole Shackelford ἡ θετικιστική θεώρηση τῆς ἱστορίας δείχνει ὅτι ὁ Μπρούνο δέν ἦταν μάρτυρας τῆς ἐπιστήμης, ἀφοῦ δέν ἦταν ἐπιστήμονας (73). Ἀναρωτιέται λοιπόν πῶς αὐτός ὁ ἀποσχηματισμένος μοναχός καί ἀμετανόητος αἰρετικός καθίσταται «ὁ πρῶτος μάρτυρας χάριν τῆς ἐπιστήμης στόν κόσμο»; (75). Βεβαίως, θά τόνοιζα ἐδῶ, καιγόταν ἢ προδιόταν κανείς σέ Δύση ἢ Ἀνατολή γιά θεολογικούς λόγους καί γιά ἕναν Χριστό πού κήρυττε τήν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου! Δέν ξέρω πάντως ἂν χρειάζεται νά πεισθεῖ κανείς γιά τό θρησκευτικό αἶτιο τῆς καταδίκης τοῦ Μπρούνο. Σέ κάθε περίπτωση εἶναι σίγουρο ὅτι ἡ Τερά Ἐξέταση ἀσκοῦσε θρησκευτικό τρόπο, ὁ ὁποῖος δέν εἶναι ἀπίθανο νά ντυνόταν μέ τίς γενικότερες ἀντιλήψεις τοῦ καταδικαζομένου πού ἀφοροῦν τόν κόσμο καί τόν ἀνθρώπο. Φοβᾶμαι ὥστόσο καμιά φορά ὅτι ἡ προσπάθεια νά φανεῖ ἡ ἀπολυτοποίηση τοῦ θρησκευτικοῦ παράγοντα ἀμνηστεύει τίς ἐπιστημονικές ἀπόψεις πού θρησκευτικοιοῦνταν περισσότερο ἀπό τά ἴδια τά χριστιανικά δόγματα.

Ἐνδιαφέρον ἐρώτημα εἶναι ἂν ὁ Γαλιλαῖος (1564-1642) φυ-

λακίστηκε και βασανίστηκε επειδή υπερασπίστηκε τόν κοπερνικισμό (81). Ο Maurice Finocchiaro προφανώς διαφωνεί. Βεβαίως ο Γαλιλαίος άρχισε νά δείχνει ότι οί νέες τηλεσκοπικές μαρτυρίες καθιστούσαν τόν κοπερνικισμό έναν σοβαρό διεκδικητή τής πραγματικής φυσικής αλήθειας και άρχισε νά ύφίσταται όλοένα και περισσότερες επιθέσεις από συντηρητικούς φιλοσόφους και κληρικούς. Οί έπιλήψιμες αντίληψεις στην περίπτωση του είναι ή αστρονομική θέση ότι ή γη κινείται και ή μεθοδολογική αρχή ότι ή Βίβλος δέν αποτελεί έπιστημονική αυθεντία (84). Αυτό τό όποιο τονίζει από τίς πηγές ό Maurice Finocchiaro είναι ότι ό Γαλιλαίος δέν υπέστη βασανιστήρια (86). Οί μύθοι για τά βασανιστήρια και τή φυλάκιση του Γαλιλαίου είναι, όπως τονίζει, γνήσιοι και ακραιφνείς μύθοι. Είναι ιδέες πού στην πραγματικότητα είναι ψευδείς αλλά κάποτε έμοιαζαν αληθείς («και έξακολουθούν νά γίνονται δεκτές ως αλήθεια από φτωχά πεπαιδευμένους ανθρώπους και απρόσεκτους λογίους») (92). Ο Γαλιλαίος αποφυλακίζεται, λοιπόν, από τίς άβασάνιστες αντίληψεις και στέλνει τούς γενικολόγους στην πυρά.

***

Τό μελέτημα του Noah Efron περί του ότι ό χριστιανισμός γέννησε τή νεωτερική έπιστήμη, πού ύποστηριχθηκε για νά έξαρθει ή συμβολή του χριστιανισμού, άπαντάται μέ έποπτική έρευνα. Χωρίς νά άρνεϊται τή συμβολή του χριστιανισμού στην ανάπτυξη τής έπιστήμης (94-96), θέτει θετικό πρόσμο στά βάθη τής συνάντησης των πολιτισμών και στην πολυμορφία του φαινομένου (99). Έπισημαίνει ως εκ τούτου ότι «Τό νά αναγνωρίζουμε ότι ή νεωτερική έπιστήμη αναπτύχθηκε από τό άλισβερίσι ανάμεσα σε πολλούς πολιτισμούς επί αιώνες δέν μειώνει τόν αποφασιστικό ρόλο των πρώιμων νεωτερικών προτεσταντών και καθολικών στό νά δημιουργήσουν τά προπλάσματα από τά όποια αναπτύχθηκε ή νεωτερική έπιστήμη» (99). Δέν έχει άδικο όταν θεωρεί ότι ή ύποστήριξη τής αποκλειστικής άποψης δέν θέλει τίποτε άλλο νά πει παρά τό ότι ό χριστιανισμός είναι ή καλύτερη θρησκεία και μόνο αυτός μπόρεσε νά οδηγήσει στην αληθινή έπιστήμη (102). Αν είναι έτσι, τότε και όλες οί παρενέργειες τής έπιστήμης οφείλουν νά αποδοθούν στην καλύτερη θρησκεία (103)!

Όπως και στό προηγούμεο θέμα, έτσι και στό ερώτημα αν άπελευθέρωσε ή έπιστημονική έρευνα τήν έπιστήμη από τή θρησκεία (105 έξ.), ή απάντηση δέν μπορεί νά δοθεϊ μέ αποκλειστικότητες. Η Margaret Osler θεωρεί σαφώς ότι «ή στενή σχέση ανάμεσα στή φυσική φιλοσοφία και τή θεολογία είναι φανερή σχεδόν σε κάθε περιοχή έρευνών σχετικά μέ τόν φυσικό κόσμο κατά τή διάρκεια τής έπιστημονικής επανάστασης» (107). Για παράδειγμα οί λουθηρανοί διανοούμενοι γύρω από τή Βυτεμβέργη έτειναν νά χρησιμοποιούν

κοπερνίκειες μεθόδους για να κάνουν αστρονομικούς υπολογισμούς δίχως να αποδέχονται την ηλιοκεντρική κοσμολογία του Κοπέρνικου (108). Κάθε νέα επιστημονική ανακάλυψη είχε χώρο για σκοπό και σχέδιο και έσωζε μέσα της τον Θεό (109). Ο ανωτέρω μελετητής φέρνει παραδείγματα κι αποδείξεις ότι η φιλοσοφική και θεολογική θεώρηση δέν πορεύονται σέ διαίρεση από την επιστημονική άποψη (108). Γι' αυτό τονίζει ότι «*ακόμη κι ό μηχανικός κόσμος είχε χώρο για σκοπό και σχέδιο*» (109) ή σημειώνει την άποψη ότι «*για πολλούς φιλοσόφους του δέκατου έβδομου αιώνα, ή επιστήμη και ή θρησκεία -ή μάλλον, ή φυσική φιλοσοφία και ή θεολογία- ήσαν άδιαχώριστες, μέρος του συνόλου των προσπαθειών να γίνει κατανοητός ό κόσμος μας*» (112).

***

Οί καθολικοί συνέβαλαν στην επιστημονική επανάσταση. Αυτή είναι ή αντίδραση στον μύθο 11 (113 έξ.). Ο Lawrence M. Principe αναφέρει κι αυτός την επίδραση πού άσκησε ό Ουίλιαμ Ντρέιτερ μέ τό έργο του *Ιστορία της Σύγκρουσης ανάμεσα στη Θρησκεία και την Επιστήμη* (1874). Θεωρεί λοιπόν ότι ό μύθος αυτός είναι μία *άμερικανοτραφής άποψη από τον 17^ο αιώνα*, στην όποία όμως κυριαρχεί ό επιπεδισμός, μία και φαίνεται εκ των πραγμάτων ότι ή καθολική εκκλησία δέν είναι και δέν ήταν μονολιθική όντότητα (114-115). Τό ίδιο τό έργο του Κοπέρνικου στηρίχθηκε από ρωμαιοκαθολικούς αξιωματούχους (116), ενώ γίνεται αναφορά στό γεγονός ότι υπάρχει μεγάλος κατάλογος έρευνητών στους ρωμαιοκαθολικούς κόλπους. Αναρωτιέται δηλαδή κανείς μήπως οί όποιες αντιδράσεις των ρωμαιοκαθολικών στην επιστημονική έρευνα ήταν τελικά καταδίωξη αντιπάλων έρευνητών υπό τον θρησκευτικό μανδύα (118-119), ό όποιος πιστεύω φοριέται παντού και πάντα στους άλλους, για να επιτευχθεί ή έξόντωσή τους.

***

Τό πιό «παράδοξο» μύθευμα βεβαίως είναι ότι μέ τον Καρτέσιο άρχισε ή διάκριση πνεύματος και σώματος. Ο Peter Harrison βλέπει την έν λόγω παραδοξότητα και τή συνοψίζει την κατηγορία προς τον Καρτέσιο ως έξης: Ήταν ένας δυιστής. Δέν έξηγουσε την *άλληλεπίδραση σώματος και πνεύματος και ή άποψη του ήταν θρησκευτική, βαθιά άντιεπιστημονική, και φιλοσοφικά άχρηστη* (123). Όμως ό Καρτέσιος μιλά για ουσιώδη σχέση ψυχής και σώματος (124)² και για την *άλληλεπίδρασή τους* (125). Είναι σημαντικό ότι «*ό Καρτέσιος στην περί ψυχολογίας θεωρία του προσέδωσε κε-*

2. Ο Peter Harrison λέει χαρακτηριστικά: «*Στην πραγματικότητα, τό δόγμα του ριζικού διαχωρισμού πνεύματος και σώματος είναι κάτι πού θά πρέπει να τό αποδώσουμε στον Άριστοτέλη ή στον Πλωτίνιο μάλλον παρά στον Καρτέσιο*» (124).

ντρικό χῶρο στά συναισθήματα, καί ἀντιμετώπισε πολύ σοβαρά τήν ἐνσαρκωμένη φύση τῶν ἀνθρώπινων ὄντων. Ἐξαιτίας τῆς ἐπιμονῆς τοῦ Καρτεσιῶν στό ὅτι τό ἀμάγαλμα πνεῦμα-σῶμα εἶναι μία ἀληθινή ὄντοτητα, ὀρισμένοι σχολιαστές ἔχουν φτάσει στό σημεῖο νά προτείνουν ὅτι δέν πρέπει πλέον νά καταχωρίζεται στίς γραμμές τῶν διστῶν» (127). Ὁ Peter Harrison εἶναι περίπτωση σέ αὐτό τό βιβλίο πού πρέπει νά ὑπογραμμιστεῖ, ἐφόσον στά καταληκτικά τοῦ σημειῶναι: «Μολοντί αὐτό θά ἐκπλήξει ὀρισμένους, ὁ ὀρθόδοξος χριστιανισμός (σέ ἀντίθεση μέ τόν πλατωνισμό καί τόν γνωστικισμό) υἰοθετεῖ μία ὀλιστική θεώρηση τοῦ προσώπου καί μία θετική θεώρηση τῆς σαρκικῆς ὑπόστασης – σέ τέτοιον βαθμό μάλιστα ὥστε ἀκόμα καί στή μέλλουσα ζωή οἱ ψυχές θά ἐπανενωθοῦν μέ ἕνα ἀναστημένο σῶμα. Τό δόγμα ἑνός ἀβυσσαλέου χωρισμοῦ σώματος καί ψυχῆς δέν προτάθηκε ἀπό τόν Καρτέσιο, καί ἐπίσης δέν ἀποτελεῖ δοξασία τῆς χριστιανικῆς πίστεως» (128).

***

Διά τῆς ἄποψης τοῦ Νεύτωνα (1642-1727) εἰπώθηκε ὅτι τό σύμπαν ἦταν αὐτοπονημένο καί λειτουργοῦσε ἀπό μόνο του. Ὁ μῦθος ὅτι ἡ μηχανιστική κοσμολογία τοῦ Νεύτωνα ἐξάλειψε τήν ἀνάγκη γιά Θεό, τόν ὀποῖο συζητᾶ ὁ Edward B. Davis, «πρέπει», ὅπως τονίζει ὁ ἴδιος, «νά ἀπορριφθεῖ ἀπολύτως» (130). «Ἡ σύλληψή του», λέει ὁ Edward B. Davis, «γιά τόν κόσμον συνεπαγόταν μία βαθιά δέσμευση στή συνεχή δραστηριότητα τῆς θεϊκῆς ἱερῆς βούλησης, ἀνεμπόδιστης ἀπό τούς ὀρθολογιστικούς περιορισμούς των ντεϊστών πού ἀργότερα μεταμόρφωσαν τόν πανίσχυρο κυρίαρχο τοῦ σύμπαντος σέ ἕναν ἀπλό συνταγματικό μονάρχη ὁ ὀποῖος δέν μπορεῖ νά παραβεῖ τούς ἴδιους του τούς νόμους» (130). Ὁ Edward B. Davis τονίζει τά θεολογικά ἐνδιαφέροντα τοῦ Νεύτωνα καί μάλιστα τό ἐνδιαφέρον του γιά τό δόγμα τῆς Τριάδος (131). Εἶχε καταλήξει στήν ἄποψη ὅτι ὁ Χριστός ἦταν ὁ Υἱός τοῦ Θεοῦ καί προῦπήρχε τῆς δημιουργίας, ἀλλά δέν ἦταν συναιώνιος καί ἴσος μέ τόν Θεό Πατέρα. Πίστευε ὅτι ὁ δημιουργημένος Λόγος ἔγινε σάρκα καί ὅτι ὁ Χριστός θά πρέπει νά λατρεύεται γιά τήν ὑπακοή του ἕως τόν θάνατο γι' αὐτό πού εἶχε κάνει, ὄχι γιά τό ποιός εἶναι. Θεωροῦσε δηλαδή ὅτι μέσω ἑνός ἱεροῦ μεσολαβητῆ, ὁ Χριστός ἦταν ὑπεξούσιος στόν Πατέρα, τοῦ ὀποῖου τῆ βούληση ἐκτέλεσε (131). Ἐβλεπε δηλαδή τήν Τριάδα ὡς ἕνα κίβδηλο καί εἰδωλολατρικό δόγμα, «ὡς μία βδελυγμία πού εἶχε ἐγκληματικά παρεισαχθεῖ στήν ἐκκλησία κατά τή διάρκεια τοῦ τέταρτου αἰῶνα ἀπό τόν δόλιο ἐπίσκοπο Ἀλεξανδρείας, τόν Ἀθανάσιο (περίπου 293-373)».

Ὁ Edward B. Davis παρατηρεῖ ὅτι στήν Ἀγγλία τοῦ 17^{ου} αἰῶνα τέτοιες ἑτερόδοξες πεποιθήσεις δέν ἦταν ἀνεκτές «καί ἔτσι ὁ Νεύτων τίς μοιραζόταν μονάχα μέ ἐλάχιστους προσεκτικά ἐπιλεγμένους

όμοιδαέτες του» (131). Θεωρούσε πάντως τόν έαυτό του ώς ένα εκ του έλαχίστου ύπολείμματος άληθινών πιστών σέ έναν άμόλυντο, δεόντως μονοθειστικό χριστιανισμό πού έπρεπε νά διατηρηθεί και νά άποκατασταθεί (131). Άν και θεωρήθηκε ότι ό Νεύτων απέρριψε τό δόγμα τής Τριάδος πλειοδοτώντας τή λογική, ή άλήθεια είναι ότι αυτό τό έκανε πιστεύοντας ότι ή Γραφή δέν διδάσκει κάτι τέτοιο (132)! Άξιοπαρατήρητη θεολογικά είναι ή άποψη ότι «Η πεποιθήση του Νεύτωνος ότι ό Θεός κυβερνάει τόν κόσμο δραστήρια και διηλεκώς, αλλά συνήθως έμμέσως, πιθανόν νά προήλθε από τήν έμφαση του άρειανισμού στό ότι ό Χριστός είναι ένας παράγων του Θεού στόνά δημιουργήσει τόν κόσμο» (132-133). Πάντως λίγο μετά τήν έκδοση των Principia ό Νεύτων κατέληξε, όπως σημειώνει ό Edward B. Davis, νά πιστεύει ότι ό Θεός Πατήρ ενδέχεται νά είναι άμεσα, άπευθείας αιτία τής βαρύτητας (133). Άποκομίζει, λοιπόν, κανείς τή γνώμη ότι αυτή συμπλοκή τής φυσικής έπιστήμης μέ τή θεολογία στό έργο του Νεύτωνα κινείται στά γρανάζια μιās έρμηνείας πού άναζητά τήν αιτιώδη άρχή του σύμπαντος μέ μία άρχική φοβία νά έμπλακει ό Θεός άμεσα στή σχέση μέ τόν κόσμο, ή όποία μέ τόν καιρό άμβλύνεται.

Πάντως σιγουρότερο φαίνεται έτσι ότι ό Νεύτωνας δέν μιλά ουσιαστικά γιά τόν κόσμο ώς *κουρδιστό ρολόι* και δέν είναι ένας άκραϊος ύλιστής και μοιρολάτρης πού άγνοούσε τή συμβολή τής θείας πρόνοιας. Άν δηλαδή γιά τούς διαφωτιστές κανέναν δρών Θεός δέν ταίριαζε στήν εικόνα τους, αυτό δέν συμβαίνει στή σκέψη του Νεύτωνος, όπου φυσική και θεολογική παράμετρος ένυποστασιάζονται στήν προβληματική του.

***

Θά ήταν ένδιαφέρον νά μάς έπειθε κανείς ότι ή έκκλησία άποδοκίμασε τή νάρκωση κατά τόν τοκετό γιά βιβλικούς λόγους. Όμως ό Rennie B. Schoepflin δέν έχει αυτή τή γνώμη (137). Τό πρόβλημα από τή θρησκευτική πλευρά ήταν ή έρμηνεία τής ρήσης του Θεού στόν άνθρωπο μετά τήν πτώση νά γεννά έμπονα. Μία στατική έρμηνεία του χωρίου σίγουρα θά μπορούσε νά οδηγήσει στήν άρνηση τής πανσιπονίας. Όμως τό θέμα έδώ είναι ότι ή αντίδραση έρχόταν περισσότερο από τήν έπιστημονική θεώρηση τής χρήσης των ιατρικών μεθόδων πανσιπονίας και όχι τόσο από τή θρησκευτική στατική έρμηνεία. Ό συγγραφέας τής μελέτης τό τονίζει ότι δέν φαίνεται κάποια οργανωμένη αντίδραση από τόν θρησκευτικό χώρο στό Ένωμένο βασίλειο (139). Θά έλεγα ότι πολλές φορές ή ίδια ή έπιστήμη θρησκευτοποίησε τίς ιδέες της γιά νά αντιπαλέψει άλλες έπιστημονικές ιδέες, ώστε θά μπορούσαμε νά κάνουμε εικονιστικά λόγο στήν περίπτωση αυτή γιά τό πηγάδι τής θρησκείας και τήν πηγαδοποίηση τής έπιστήμης. Η έπιστήμη πού πολλές φορές ζήτησε

νά εκφρασθεῖ δογματικά μοιάζει μέ τή θεολογία πού θέλει νά δογματικοποιησεί τή ζωή.

***

Ἄν μέχρι τόν μύθο 15 διέκρινα τούς μύθους, στό ἐξῆς (σ. 145 ἐξ.) θά τούς συμπύξω χαλαρά, γιά νά μήν κουράσω ἄλλο τόν ἀναγνώστη μου. Ἄν κανεῖς θεωρεῖ ὅτι ἡ θεωρία τῆς ὀργανικῆς ἐξέλιξης βασίζεται στή λογική τοῦ φαύλου κύκλου (τοῦ ἐν ἀρχῇ αἰτήσθαι), τότε ὀφείλει νά σκεφτεῖ τήν ἀποψη ὅτι «ὁ ἰσχυρισμός ὅτι ἡ ἐξελικτική θεωρία εἶναι ἀποφασιστικά θεμελιωμένη σέ κυκλικά ἐπιχειρήματα ἀποτελεῖ μύθο» (149). Ἴσως πρέπει νά δοῦμε τήν ἀποψη ὅτι «ὁ Δαρβίνος προχώρησε ἕνα βῆμα πιο πέρα ἀπό τόν Ὅουεν (αὐτός ὑποστήριξε τό σχῆμα μιᾶς θειστικῆς ἐξέλιξης) καί μετέφερε κάτω στή γῆ τό σπονδυλωτό ἀρχέτυπο πού ὑπῆρχε στόν νοῦ τοῦ Θεοῦ μετατρέποντάς τον σάν ἕναν προπάτορα μέ σάρκα καί ὀστά, μεταφέροντας τίς ἀχανεῖς ἐργασίες τοῦ Ὅουεν σχετικά μέ τίς σπονδυλωτές ὀμολογίες στή δική του θεωρία σχετικά μέ τήν ἐξέλιξη μέσα ἀπό τή φυσική ἐπιλογή» (154).

Τώρα πάλι, ἄν ἡ ἀποψη τοῦ Δαρβίνου κατέστρεψε τή χριστιανική του πίστη, μέχρις ὅτου πιά στό νεκροκρέβατό του προσηλυτίσθηκε ἐκ νέου, αὐτό φαίνεται ἀπό τίς πηγές ὅτι δέν εὐσταθεῖ καί ὁ πίνακας πού γράφει μέ αὐτό τό προσωπικό δεδομένο διαζευκτική ἱστορία, μᾶλλον ὀφείλει νά σβηστεῖ (158-159). Σίγουρα πάντως ἡ ἀποψη γιά τήν καταγωγή τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τό πίθηκο προκάλεσε ἕκτοτε στήν ἐπιστήμη τήν ἴδια διαμάχες καί οἱ συγκρούσεις δέν ἦταν ἄσχετες μέ διαφορετικά ἐπιστημονικά ὀράματα, ὅπως συμβαίνει στή διάμάχη μεταξύ Χάξκλεῖ καί Γουίλμπεφορς σχετικά μέ τήν ἐξέλιξη καί τή θρησκεία (167 ἐξ.). Πάντως κάποιοι εἶπαν ὅτι ὁ Δαρβίνος κατέστρεψε τή φυσική θεολογία (βλ. 177 ἐξ.). Σίγουρα κάποιοι πού πῆραν στά σοβαρά τέτοιους ἰσχυρισμούς κατέληξαν στήν ἀποψη ὅτι τό ἔργο τοῦ Δαρβίνου κατάφερε ἕνα θανάσιμο πλήγμα στό ἐγχείρημα τῆς φυσικῆς θεολογίας, πράγμα πού θεωρεῖται ἀφερέγγυο συμπέρασμα (179). Στό βιβλίο μας πάντως βοᾷ ἡ ἀποψη τοῦ Ζοζέφ Λέ Κόντ (Joseph le Conte, 1823-1901, ἐπιδραστικοῦ θειστικῆ καί ἐξελικτικιστῆ στήν Ἀμερική, πού χαρακτηρίζει τήν ἐπιστήμη ὡς «ἕνα ὀρθολογιστικό σύστημα φυσικῆς θεολογίας», ἐφόσον παραπέμπει πέρα ἀπό τόν ἑαυτό της σέ ἕναν θεϊκό νοῦ πού λειτουργεῖ ὡς ἐνέργεια ἐνυπάρχουσα σέ ὅλη τή δημιουργία (182)³. Τήν ἀναφέρουμε ἐνδεικτικά ἀνάμεσα σ' ἄλλες ἀπόψεις καί ὑπογραμμίζουμε τήν ἄλλη ὠραία ἐκφραση τοῦ John Polkinghorne

3. J. Le Conte, *Evolution and Its Relation to Religious Thought* (D. Appleton, Νέα Ὦρκη, 1888), σ. 283.

ὅτι «*υπάρχουν πολλά περισσότερα στον Θεό πέρα από τις δοσοληψίες του με τους ανθρώπους*» (184)⁴.

Απολυτοποιήσεις, λοιπόν, του τύπου περί κατάργησης της φυσικής θεολογίας δέν μπορούν να ισχύσουν, εκτός κι αν κάποιος θέλει να ἐγκλωβιστεί σε μία μονομερή θεώρηση της ἐπιστήμης και του ἀνθρώπου, ὅπως συμβαίνει ἂν πιστέψει κανείς στον ἄλλο μύθο: ὅτι ὁ *Δαρβίνος* και ὁ *Χέκελ* ἐνέχονται στή *ναζιστική βιολογία* (187 ἔξ.). Καθώς παρατηρεῖ ὁ R. J. Richards, «*Ὁ Χέκελ στά ταξίδια του στήν Κεϋλάνη και τήν Ἰνδονησία, συχνά σύναψε στενές και πολύ πιό οικεῖες σχέσεις μέ ἀυτόχθονες ἀκόμα και μέ παρίες, παρά μέ Εὐρωπαίους ἀποίκους. Ὅταν ἀπρόσεκτοι λόγιοι ἤ φονταμενταλιστές μέ παρωπίδες κατηγοροῦν τόν Δαρβίνο ἤ τόν Χέκελ γιά ρατσισμό, ἀπλῶς φανερώνουν σε ἕναν ἐμβρόντητο κόσμο ὅτι οἱ στοχαστές αὐτοῖ ἐζήσαν κατά τόν 19^ο αἰώνα*» (190). Ὁ *Δαρβίνος* στήν *Καταγωγή τοῦ Ἀνθρώπου* φέρεται νά ἐπεξεργάστηκε μία ρητή ἠθικά θεωρία στό πλαίσιο της φυσικής ἐπιλογής, πιστεύοντας ὅτι ἡ πρότασή του ἀνέτρεπε τόν χρησιμοθηρικό ἐγωϊσμό και ὅτι ἡ φυσική ἐπιλογή, στό πλαίσιο της ἄσκησης της σε ὀμάδες πρωτόγονων ἀνθρώπων, μάλλον διύλισε ἕναν γνήσιο ἀλτροῦισμό στά μέλη τους (192). Ἐξάλλου, οἱ ρατσιστικές ἀντιλήψεις τοῦ ναζισμοῦ σπάνια συνδέονται μέ τίς ἐξελικτικτικές συλλήψεις. Θεωρῶ και προσωπικά πιό σωστό οἱ ναζιστικές θεωρίες νά ἔχουν περισσότερη σχέση μέ τή θρησκευοποίηση της φυλής και ἕναν συνδεδεμένο μέ αὐτή ἀποκαλυπτικισμό. «*Ὁ ἀντιληπτός ὕλισμός της δαρβινικής βιολογίας και τοῦ χεκελιανοῦ μονισμοῦ ἐμπόδισαν ἐκείνους πού καλλιεργοῦσαν τό μυστικιστικό ἰδεῶδες μιᾶς ὑπέρβασης της βούλησης. Οἱ ψευτοεπιστημονικές δικαιολογήσεις τοῦ ρατσισμοῦ ἦσαν πανταχοῦ παρούσες στίς ἀρχές τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα, και ὁ ἴδιος ὁ τρελός ἀντισημιτισμός τοῦ Χίτλερ εἶχε ἐλάχιστη ἀνάγκη ὑποστήριξης ἀπό ἐξελικτικτικές θεωρητικούς τοῦ προηγούμενου αἰώνα*» (193).

Στήν ἴδια συνάφεια πάντως τοῦ δαρβινικοῦ πλαισίου ὁ μύθος περί τοῦ ὅτι ἡ *δίκη τῶν πιθήκων* τελείωσε μέ ἦττα τοῦ ἀντιεξελικτικισμοῦ (195 ἔξ.) καταρρίπτεται και μέ τά δημοσκοπικά στοιχεῖα, μιᾶ και στήν αὐγή τοῦ 20^{ου} αἰώνα ἔδειξαν ὅτι τό 50% τοῦ συνόλου τῶν Ἀμερικανῶν πιστεύουν ὅτι ὁ Θεός ἐπλασε τούς ἀνθρώπους μέσα στά τελευταῖα δέκα χιλιάδες χρόνια, ἐνῶ ἕνα ἀκόμη μεγαλύτερο ποσοστό ἐξ αὐτῶν ὑποστηρίζουν τό νά συμπεριληφθοῦν οἱ ἀπόψεις τῶν δημιουργιστῶν στά μαθήματα βιολογίας τῶν δημοσίων σχολείων (202).

---

4. John Polkinghorne, *One World: The Interaction of Science and Theology* (Princeton University Press, Πρίνστον), Νιού Τζέρου 1986, σ. 81.

Δέν ξέρω ἂν χρειάζεται ἐπιστημονικά μία προσπάθεια ὑποστήριξης ἢ ὄχι τῆς πίστεως ἢ τῆς ἀπιστίας μεγάλων προσωπικοτήτων στόν Θεό. Ὁ M. Stanley θεωρεῖ πάντως μύθο τήν ἄποψη πού ἤθελε τόν Αἰνστάιν νά πιστεue σέ ἕναν προσωπικό Θεό (203 ἔξ.). Ἄς διαβάσουμε τόν ἴδιο τόν Αἰνστάιν:

«Δέν μπορῶ νά σᾶς ἀποδείξω ὅτι δέν ὑπάρχει προσωπικός Θεός, ἀλλά ἔαν ἦταν νά τοῦ μιλήσω θά ἤμουν ψεύτης. Δέν πιστεύω στόν Θεό τῆς θεολογίας, ὁ ὁποῖος ἀνταμείβει τό καλό καί τιμωρεῖ τό κακό. Ὁ δικός μου Θεός δημιούργησε νόμους πού φροντίζουν γιά αὐτό. Τό δικό Του σύμπαν δέν κυβερνιέται ἀπό εὐσεβεῖς πόθους ἀλλά ἀπό ἀμετάβλητους νόμους»⁵.

Εἶμαι σέ πειρασμό, διότι διαβάζοντας τόν Αἰνστάιν καί τήν ἐρμηνευτική προσέγγιση τοῦ M. Stanley οὐσιαστικά ἔχω τήν ἐντύπωση ὅτι αὐτό στό ὁποῖο ἀντιστέκεται εἶναι ὄχι τόσο στόν προσωπικό Θεό, ἀλλά στήν ἰδιοποίηση τοῦ Θεοῦ πού ἐπιδιώκει ὁ ἄνθρωπος κάνοντας τόν Θεό ἕνα ἀνθρωπόμορφο τέρας. Δέν μπορῶ νά καταλάβω ἀλλιῶς τήν ἐκφρασή του «Ὅσο προσεύχεσθε στόν Θεό καί τοῦ ζητᾶς κάποια ἐνεργεσία, δέν εἶσαι θρησκευόμενος ἄνθρωπος»⁶. Ὁ Αἰνστάιν ἀντιδρᾷ στόν Θεό ὡς ἠθικό νομοθέτη καί θεωρεῖ μία τέτοια ἠθική ἀντιπαραγωγική. Ὁ M. Stanley βέβαια ὄχι ἄστοχα σημειώνει ὅτι «Ὁ Αἰνστάιν ἀπέρριψε ἕναν προσωπικό Θεό ὡς ἀβάσιμο, πρωτόγονο, ἀκόμα καί ἐπικίνδυνο γιά τήν ἀνθρωπότητα» (206). Ἐπιμένω ὁμως: Μήπως ὀφείλει νά δεῖ κανεῖς τήν ἄρνηση αὐτή σέ σχέση μέ τόν ἀνθρωπομορφικό Θεό τῶν θεολογιῶν πού μέ ἀκραία καταφατικά κριτήρια θεοποιοῦσαν οὐσιαστικά τήν ἀνθρώπινη αὐθεντία. Ἴσως ἔτσι θά μπορούσε νά ἐξηγηθεῖ ἡ ἀπό μέρους τοῦ Αἰνστάιν ἀπόρριψη τῆς συμβατικῆς θεολογίας καί ἡ ταυτόχρονη ἀπό μέρους του ἀποδοχή τῆς θρησκευτικότητάς του, σύνδεσμος πού παραξενεύει τόν M. Stanley (206). Ἔχω δηλαδή τήν ἐντύπωση ὅτι ἡ ἄρνηση τῆς πίστεως του σέ ἕναν προσωπικό Θεό συνδυάζεται μέ μία πίστη στήν ἐπιστήμη τῆς θρησκείας καί τή θρησκεία τῆς ἐπιστήμης, σέ μία φυσική θεολογία πού σπάει τό φράγμα μεταξύ φυσικοῦ καί ὑπερφυσικοῦ. Εἶναι πολύ εὐστοχος ὁ M. Stanley ὅταν σημειώνει ὅτι «Σέ αὐτοῦ τοῦ εἶδους τῆ μονιστικῆ θεολογία δέν ὑπάρχει διαχωρισμός ἀνάμεσα στόν Θεό καί τόν κόσμον, ἔτσι λοιπόν τό νά περιμένεις ἀπό τή θεότητα νά κάνει θαύματα ἢ παρεμβάσεις μοιάζει ἄνευ

5. Max Jammer, *Einstein and Religion* (Princeton University Press), Πρίνστον, Νιού Τζέρσι, 1999, σσ. 122-123.

6. Βλ. ὅπ. παρ., σ. 38.

νοήματος» (208). Ἐπί τοῦ προκειμένου ὄντως ἡ πίστη εἶναι κρίσιμη γιά τήν πρόοδο τῆς ἐπιστήμης, ὄντας πίστη στή λογική κι ὄχι στή θεϊκή παρεμβατικότητα. Γιά τόν Αἰνστάιν ἡ ἐπιστήμη βασιζόταν στή θρησκεία γιά τήν πίστη σέ ἕνα κατανοήσιμο σύμπαν καί ἡ θρησκεία βασιζόταν στήν ἐπιστήμη γιά τήν ἀνακάλυψη μιᾶς τάξης τοῦ σύμπαντος πού ἐμπνέει δέος (209). Εἰδάλλως πῶς θά μπορούσε νά κατανοηθεῖ ἡ φράση τοῦ Αἰνστάιν ὅτι «ἡ ἐπιστήμη δίχως τή θρησκεία εἶναι χωλή, ἡ θρησκεία δίχως τήν ἐπιστήμη εἶναι τυφλή»⁷. Σέ κάθε περίπτωση δείχνει ἔτσι ὁ Αἰνστάιν ὅτι εἶναι ἀπέναντι τόσο στή θρησκευοποίηση τῆς θρησκείας ὅσο καί τῆς ἐπιστήμης διά τῶν ἐπιστημονικῶν ἡγετῶν πού ἀντικαθιστοῦσαν τοὺς θρησκευτικούς ἡγέτες. Ὁ Αἰνστάιν διαμαρτυρόταν σέ αὐτούς πού τοῦ ἔστελναν ἕνα ἀθεϊστικό βιβλίο μέ τήν ἄποψη ὅτι αὐτά πού διάβαζε στίς σελίδες του ἀφοροῦν ἕναν προσωπικό Θεό (209). Ἐπανέρχομαι ὡς ἐκ τούτου: Ὁ προσωπικός Θεός πού ἐννοεῖ, κατά τήν ἀντίληψή μου, ὁ Αἰνστάιν εἶναι ὁ ἀντικειμενοποιημένος Θεός τῶν θρησκευομένων τῆς θρησκείας καί τῶν ἐπιστημόνων τῆς θρησκευοποίησης καί ἀπό αὐτή τήν προοπτική μᾶλλον θά ὤφειλε νά ἐξετασθεῖ ἡ ἀπό μέρους του ἀπόρριψη τῆς ὀργανωμένης θρησκείας.

Εἶναι γνωστή στοὺς χρόνους μας ἡ προσπάθεια σύνδεσης τῶν ἀνακαλύψεων καί ἀπόψεων τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης μέ τή θεολογία σέ φιλοσοφικό ἐπίπεδο. Ἔτσι τό μύθευμα ὅτι ἡ κβαντομηχανική ἀπέδειξε τήν ἀρχή τῆς ἐλεύθερης βούλησης πού ἀπασχολεῖ τόν Daniel Patric Thurs εἶναι ἕνα ἐνδιαφέρον θέμα (211 ἔξ.). Πράγματι, ὅπως καί στήν περίπτωση τῆς θεωρίας τῆς ἐξέλιξης, ἡ θρησκευτική συζήτηση ἐπικεντρώνεται στίς συνέπειες τῆς τυχαιότητας (213). Τό ἐργαλεῖο αὐτῆς τῆς τυχαιότητας ὑπῆρξε τό θεώρημα τοῦ Heisenberg πού εἶναι γνωστό ὡς ἀρχή τῆς ἀπροσδιοριστίας καί πρεσβεύει ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά προσδιορίσουμε, ἀνάμεσα σέ ἄλλα, τή θέση καί τήν ὀρμή τῶν ἀτομικῶν σωματιδίων ταυτόχρονα. Τό ὅτι ἐπιχειρήθηκε ἡ σύνδεση τῆς ἀνωτέρω ἀρχῆς μέ τήν τήν ὑποστήριξη τῆς ὑπαρξης τοῦ Θεοῦ ἢ τῆς ἐλεύθερης βούλησης (214). Δέν εἶναι τυχαῖο πού καί ὁ 14^{ος} Δαλαί Λάμα (γεννημένος τό 1935) ἔδειξε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιά τή νέα φυσική καί ἴδρυσε ἐργαστήρια κβαντικῆς θεωρίας σέ θιβετιανά μοναστηριακά κολέγια (215) οὔτε ὅτι ἐκδηλώθηκε ἕνας κβαντικός μυστικισμός πού μᾶλλον πῆγε ὡς τίς μέρες μας χέρι-χέρι μέ τόν θρησκευτικό μυστικισμό. Σέ κάθε περίπτωση ὁ Daniel Patric Thurs διευκρινίζει ὅτι οἱ πρωτοπόροι τῆς κβαντικῆς φυσικῆς δέν συνέδεσαν οἱ ἴδιοι τή θεωρία τους μέ τό θέμα τῆς βούλησης

---

7. Βλ. στό *Dear Professor Einstein*, ἐπ. Alice Calaprice (Prometheus Books, Ἀμχερστ, Νέα Ὦρκιη, 2002) σ. 128-129.

καί τόν θρησκευτικό μυστικισμό, μήν πλειοδοτώντας βέβαια τήν «ἐπικύρωση μιᾶς ἀδιάφθορης κβαντικῆς θεωρίας στήν ὁποία μποροῦν νά στηριχθοῦν οἱ σκεπτικιστές καί οἱ μυθοκτόνοι» (220).

Γιά τό ἄν τό «νοῆμον σχέδιο» ἀντιπροσωπεύει μία ἐπιστημονική ἀμφισβήτηση τῆς ἐξελικτικῆς θεωρίας τόν καλύτερο λόγο βέβαια ἐδῶ θά εἶχε στή θέση μου ἕνας φυσικός ἐπιστήμονας νά μᾶς τό ἐκθέσει. Σέ κάθε περίπτωση ἡ λειτουργία τῆς φύσης κατά τήν ἀντίληψη τοῦ «νοήμονος σχεδίου» εἶναι τό ἀντικείμενο τῆς ἔκφρασης αὐτοῦ τοῦ σχεδίου. Τό σχέδιο αὐτό ἀποτέλεσε μάλιστα καί τή μάσκα τοῦ δημιουργισμοῦ, χωρίς νά πρέπει νά ταυτιστεῖ τό κίνημα τοῦ «νέου σχεδίου» ὅπωςδήποτε μέ τόν δημιουργισμό, ἐφόσον μποροῦσε νά ἐκφράσει τήν αὐλή ἀρχή τῆς λειτουργίας τοῦ σύμπαντος. Στό πλαίσιο πάντως τοῦ «νέου σχεδίου» ὑπῆρξε ἡ τάση νά ἀναγνωριστεῖ τό ὑπερφυσικό μέ τήν ἐπιστήμη, ὅπως ἔγινε στό παράδειγμα τοῦ Ἄλβιν Πλάντιγκα (Alvin Platinga) (γεννημένος τό 1932), ὁ ὁποῖος ἐκδήλωσε ἀντιπάθεια στόν ἐξελικτικισμό (227).

Πάντως ἡ ὄλη διαμάχη γιά ἐπιστημονικοθρησκευτικά ζητήματα συνηθίζοταν στήν Ἀμερική νά «λύνεται» στίς δικαστικές αἰθουσες, ὅπως συνέβη φέρ' εἰπεῖν στό Ντόβερ:

«Στό τέλος, ὁ δικαστής ἀπέρριψε μιά τέτοια στρεβλή ἐπιχειρηματολογία, ἀποφαινόμενος ὅτι τό ΝΣ (ἐν. «νοῆμον σχέδιο») «δέν εἶναι ἐπιστήμη,, ἐπειδή ἐπικαλεῖτο τήν "ὑπερφυσική αἰτιολογία,, καί δέν κατάφερε νά ἀνταποκριθεῖ στούς οὐσιώδεις βασικούς κανόνες πού περιορίζουν τήν ἐπιστήμη σέ δυνάμενες νά ἐλεγχθοῦν, φυσικές ἐξηγήσεις. Ἡ ἀπόπειρα νά ἐπιβληθεῖ τό ΝΣ στά παιδιά τοῦ Ντόβερ, ὅπως ἀξιωματιμόνευτα δήλωσε, ἦταν μία "ἀδιανόγητη ἀνοησία,,» (229).

Καί μιᾶς καί μιλάμε γιά δημιουργισμό, δέν τόν θεωρεῖ ὁ Ronald L. Numbers ὡς ἀποκλειστικά ἀμερικανικό φαινόμενο (231 ἐξ.). Ὅχι ἄστοχα ἐπισημαίνει ὅτι ἐκείνον τόν καιρό (ἀπό τή δεκαετία τοῦ 1990 κ.ἐξ.) «ὁ ἐπιστημονικός δημιουργισμός καί τό μικρό του ξαδερφάκι, τό "νοῆμον σχέδιο,,, ἐπίσης ἐξαπλώθηκαν ἀπό τίς εὐαγγελικές προτεσταντικές τους βάσεις πρὸς τόν καθολικισμό, τήν ἀνατολική ὀρθοδοξία, τόν ἰσλαμισμό, τόν ἰουδαϊσμό καί πιά πέρα» (232). Ὁ Ronald L. Numbers μιλά μέ στατιστικά στοιχεῖα γιά νά τεκμηριώσῃ τήν ἀποψή του ὅτι ἡ ἐξάπλωση τοῦ δημιουργισμοῦ ἔχει παγκόσμιο διαμέτρομα (240).

Ἐπίλογος τοῦ βιβλίου εἶναι ὁ μύθος ὅτι ἡ νεωτερική ἐπιστήμη ἔχει ἐκκοσμικεύσει τόν δυτικό πολιτισμό, θέμα μέ τό ὁποῖο ἀσχολεῖται ὁ John Hedley Brooke. Εἶναι θεματολογικά ἕνας ὠραῖος

ἐπίλογος, γιά νά κλείσω κι ἐγώ τήν παρουσίασή μου.

Δέν είναι λίγοι καί σήμερα αὐτοί πού πιστεύουν ὅτι ἡ πίστη σέ ὑπερφυσικές δυνάμεις είναι καταδικασμένη νά σβήσει στόν σύγχρονο κόσμο ἐξαιτίας τῆς αὐξησης καί τῆς προβολῆς τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης. Στήν Ἀμερική τό ἄθλημα τῆς διαμάχης μεταξύ πίστεως κι ἐπιστήμης εἶχε στή νεώτερη καί τή σύγχρονη ἐποχή μεγάλη ἔξαρση. Πρόκριση λοιπόν τῶν ἐκκοσμικευμένων ἀξιών ἔναντι τῶν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων καί μία θεωρία τύπου Ρίτσαρντ Ντόκινς, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ τήν ὕπαρξη τοῦ Θεοῦ, κοιτώντας βέβαια τή θρησκευτική πίστη μέ ὕφος μποξέρ πού ἔχει μπροστά του σάκο τοῦ μπόξ, μία εὐτρωτη «ἐπιστημονική ὑπόθεση», συνιστοῦν τή σύγχρονη συνταγή μιᾶς θεώρησης τῆς ἀποκλειστικῆς σχέσης τῆς ἐπιστήμης μέ τήν ἐκκοσμίκευση. Μπορεῖ βέβαια νά ἔχει στοιχεῖα ἀλήθειας ἢ ἄποψη ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἐπιφέρει ἐκκοσμίκευση, ὅταν θεωρηθεῖ μᾶλλον ὅτι ἡ ἐπιστήμη κλείνει ρήγματα φοβίας τοῦ ἀνθρώπου μπροστά σέ φυσικά φαινόμενα. Νεώτερες ἔρευνες, ὅμως, δείχνουν ὅτι οἱ θρησκευτικές πεποιθήσεις εὐδοκимоῦν καί ἔχουν κύρος καί στίς ἐπιστημονικά προηγμένες κοινωνίες (243). Ἔχω μάλιστα τή γνώμη ὅτι στίς προηγμένες κοινωνίες φαίνεται πιά ἐμφατικά ἡ ἀπογοήτευση τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τήν εἰκονική πραγματικότητα τῆς ζωῆς καί τῶν παρενεργειῶν τῆς ἐπιστημονικῆς προόδου πού καλύπτεται τεχνηέντως-ἀτέχνως. Οἱ ἐπιστημονικές θεωρίες, συνεπῶς εἶναι ἐπιδεκτικές τόσο θεϊστικῶν ὅσο καί φυσιοκρατικῶν ἀναγνώσεων, τόσο ἱερῶν ὅσο καί βέβηλων ἐρμηνειῶν καί δέν ἔχει ἄδικο ὁ John Hedley Brooke νά λέει ὅτι «Ἀντί νά βλέπουμε τήν ἐπιστήμη ὡς ἐγγενῶς καί ἀξεδιάλυτα ἐκκοσμικευμένη, εἶναι πιά σωστό νά τή δοῦμε ὡς οὐδέτερη ἀπέναντι σέ ἐρωτήματα πού σχετίζονται μέ τήν ὕπαρξη τοῦ Θεοῦ» (244). Σίγουρο εἶναι ὅτι ὁ Δαρβίνος, ὅπως κι ἄλλοι συγγενεῖς του, δέν μποροῦσαν νά ἀντέξουν τό δόγμα τῆς κόλασης, αὐτό τό «καταδικαστέο δόγμα» (245).

Ἡ ὀρθόδοξη θεολογία, ἀξίζει ἐδῶ νά πῶ ἐκτρεπόμενος, ἀπό τή ροή τοῦ παρουσιαζομένου βιβλίου, ἀντέταξε ἀπό νωρίς σέ αὐτό τό δόγμα τό θεολογούμενο τῆς «ἀποκατάστασης τῶν πάντων», γιά νά μή γίνει μιά *παρυνπόστατη θεολογία*. Σίγουρα θά εἶχε ἡ ὀρθόδοξη θεολογία τῶν καιρῶν μας ἐδῶ νά πεί πολλά στόν σύγχρονο προβληματισμό, ὅμως εἶναι ἐλάχιστα τά ταπεινά ἀναστήματα πού δημιουργοῦν μέ χαρισματικό καί ἐπιστημονικό τρόπο, ἐνῶ ὑπερετεροῦν στίς μέρες μας οἱ ἀντιγραφικές ἀναπαραγωγές περὶ φανῶν θεολόγων, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀδύνατοι νά διαλεχθοῦν δημιουργικά μέ τόν σύγχρονο κόσμο. Τί κάνουν; Σέ δύο (ἀντι)παράταξεις, οἱ μὲν ξεντύνονται τή θεολογική τους ιδιότητα στό ὄνομα τοῦ ἐπιστημονισμοῦ καί οἱ δέ ντύνονται τό παλτό τῆς θρησκευτικοποίησης τῆς θεολογίας μέσα στό καλοκαίρι τῶν σύγχρονων ἐπιστημονικῶν

πληροφοριῶν. Εἶναι τῷ ὄντι μύθος (αὐτό γιά νά πῶ κι ἐγώ τόν δικό μου προβληματισμό) ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἀποθρονοποιεῖ, κάτι πού πιστεύεται στούς δύο παραπάνω φονικούς κύκλους γιά διαφορετικούς λόγους. Στήν κοινωνία ἡ θρησκεία μᾶλλον ἀπορρίπτεται ἀπό τόν ἄνθρωπο ὡς κομμάτι τῆς κατεστημένης προνομιούχου κοινωνίας, στήν ὁποία ἀνήκουν οἱ δύο παραπάνω παρατάξεις μέ τούς κατεστημένους ἐκφραστές τους. Ἄς τούς ἀφήσουμε ὅμως αὐτούς στήν ἡσυχία τους καί ἄς ἀναρωτηθοῦμε ἐπιλογικῶ τῷ τρόπῳ καί γενικά ὅσον ἀφορᾷ τό στενότερο θέμα μας:

Πῶς μπορεῖ μία ἀκραία ἐπιστημονική θεώρηση νά ξεφύγει ἀπό τή θρησκευτικοποίησή της, ἀπό τή (δῆθεν) σάρκωση τῆς ἀλήθειας μέσα σέ ἕναν ἐπινοημένο ἐπιστημονισμό ὡς ἀνεπίσημη θρησκεία, δηλαδή τήν ἔνταξή της σέ νέα (οὐμανιστικά) θρησκευτικά συστήματα πού εὐνοοῦν τόν ἀτομικό ναρκισσισμό καί νομιμοποιοῦν τόν ἀνθρώπινο (προσωπικό ἢ κοινωνικό) ἐγωκεντρισμό, μέ συνέπεια τόν καθαγιασμό τῶν ταυτοτήτων καί τή βίαη ἀντιπαράθεση συλλογικῶν ἢ ἀτομικῶν ἐγωϊσμῶν; Δέν συμβαίνει τελικά ἐδῶ ἡ *τερατώδεια* τοῦ (δῆθεν) *Πραγματικοῦ* νά πετυχαίνει τελικά τόν δικό της θρησκευτικό στόχο, ὅταν μέ τή διαμεσολάβηση τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης νέα «ἀφύσικα» (;) ἀντικείμενα γίνονται μέ περίτεχνο τρόπο μέρος τῆς καθημερινῆς μας πραγματικότητας;

Κλείνοντας θά ἤθελα ἀπό τήν πρόκληση πού εἶχα μέσα ἀπό τό βιβλίο νά πῶ ὅτι ὁ πόλεμος μεταξύ θεολογίας καί ἐπιστήμης καταλήγει σέ δάκρυα... Κάποιοι λησμονοῦν ὅτι στό μονόπρακτο θεατρικό δράμα τῆς ὑπαρξης ἐμεῖς παίζουμε... κι ἐμεῖς παρακολουθοῦμε... Ἄς μείνουμε στό παιχνίδι λέγοντας φτοῦ... καί βγαίνω..!

Ἰωάννης Γ. Κουρεμπελές
 Ἀν. Καθηγητής ΑΠΘ

